

Joanna Bereznička

Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych SGGW

Zmiany efektywności gospodarowania w gospodarstwach indywidualnych prowadzących rachunkowość

Wprowadzenie

Celem opracowania jest przedstawienie zmian w wynikach produkcyjnych i ekonomicznych w gospodarstwach indywidualnych w latach 1989–1994. Tak sformułowany cel zrealizowano przez analizę zmian w:

- 1) produktywności ziemi,
- 2) poziomie nadwyżki bezpośredniej,
- 3) poziomie kosztów ogólnoprodukcyjnych i majątkowych,
- 4) poziomie dochodu rolniczego,
- 5) płynności finansowej,
- 6) strukturze i poziomie dochodu osobistego,

Do analizy został wykorzystany materiał pochodzący z 350 gospodarstw prowadzących rachunkowość rolną w latach 1989–1994 pod nadzorem Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej. Liczba ta wynika z ciągłej współpracy z rolnikami, tzn. zapisy w tej grupie były prowadzone nieprzerwanie od 1989 do 1994 r. (gospodarstwa powtarzające się). Położone są one w dziewięciu makroregionach.

Zmiany w produktywności ziemi

W tym opracowaniu przy określaniu produktywności ziemi posłużono się produkcją końcową i nadwyżką bezpośrednią. Produkcja globalna nie jest brana pod uwagę ze względu na możliwe błędy w szacowaniu obrotu wewnętrznego, który jest ujmowany w tej kategorii. Dlatego do wszystkich obliczeń wykorzystano produkcję końcową rolniczą, która nie jest obciążona takim błędem. Liczby charakteryzujące poziom i dynamikę zmian tej produkcji zawarte są w tabeli 1.

Z liczb podanych w tabeli 1 wynika, że w 1991 r. została zahamowana dynamika wzrostu produkcji końcowej (liczonej w cenach bieżących). O ile bowiem w 1990 r. wskaźnik wzrostu wartości tej produkcji (w przeliczeniu na 1 ha UR) w stosunku do 1989 r. wyniósł 375,58%, to w 1991 r. w porównaniu z poprzednim 126,25%. W kolejnych latach następował dalszy spadek tempa przyrostu produkcji końcowej.

Tabela 1.

Poziom produkcji końcowej rolniczej w latach 1989–1994 w tys. zł na 1 ha UR i jej dynamika w badanych gospodarstwach (ceny bieżące)

Powierzchnia gospodarstw	Produkcja końcowa rolnicza					
	1989	1990	1991	1992	1993	1994
1–3 ha	1366	5676	8098	10802	15345	17458
3–7 ha	1317	5281	6378	9019	12712	16383
7–10 ha	1310	4830	5415	8183	10775	13993
10–15 ha	1194	4262	5299	7713	11407	14444
> 15 ha	1144	3729	4831	7331	10323	12892
Średnio	1266,2	4755,6	6004,2	8609,4	12112,4	15034
Dynamika zmian produkcji końcowej rolniczej w % (rok poprzedni = 100)						
1–3 ha	100,00	415,52	142,67	133,39	142,06	113,77
3–7 ha	100,00	400,99	120,77	141,41	140,95	128,88
7–10 ha	100,00	368,70	112,11	151,12	131,68	129,87
10–15 ha	100,00	356,95	124,33	145,56	147,89	126,62
> 15 ha	100,00	325,96	129,55	151,73	140,83	124,89
Średnio	100,00	375,58	126,25	143,39	140,68	124,12

Tendencja ta została nieco zachwiana w latach 1992 i 1993. Można domniemywać, że ta sytuacja była spowodowana większą stabilnością cen. Podstawową przyczyną spadku tempa przyrostu wartości produkcji było osłabienie tempa wzrostu cen na produkty finalne, a według danych GUS cena produktu końcowego w 1990 r. w stosunku do roku poprzedniego była wyższa o 379%, a tylko o 129% w 1991 r. w porównaniu do 1990¹ [5]. Wyniki produkcyjne określone miernikami naturalnymi były również niższe [1, 2, 6].

Analizując poziom produkcji końcowej w grupach obszarowych stwierdza się, że najwyższą wartość z jednostki powierzchni uzyskały gospodarstwa najmniejsze, a najniższą – największe. Stwierdza się pewne różnice w tempie zmian poziomu produkcji w grupach obszarowych. Wyniki zbliżone do średnich uzyskały gospodarstwa 3–7 ha i 10–15 ha. Wyraźnie odmiennie wyniki wystąpiły w gospodarstwach 7–10 ha. W 1991 r. przyrost produkcji w tej grupie gospodarstw wyniósł zaledwie 12 % w stosunku do 1990 r.

Zmiany w poziomie nadwyżki bezpośredniej

Z produkcją związane są koszty na nią poniesione. O poziomie kosztów bezpośrednich informują liczby przedstawione w tabeli 2. Biorąc pod uwagę poziom kosztów bezpośrednich, stwierdzić należy, że był on najwyższy w gospodarstwach do 3 ha, natomiast najniższy w grupie obszarowo największej.

¹Obliczenia dokonano na podstawie informacji o cenach uzyskiwanych przez rolników za sprzedawane produkty finalne na targowiskach i punktach skupów.

Tabela 2.

Poziom kosztów bezpośrednich w tys. zł na 1 ha UR i ich dynamika w badanych gospodarstwach (ceny bieżące)

Powierzchnia gospodarstw	Poziom kosztów bezpośrednich					
	1989	1990	1991	1992	1993	1994
1–3 ha	126	859	1586	2561	3900	4479
3–7 ha	71	564	998	1486	2226	3595
7–10 ha	80	392	785	1413	2022	3287
10–15 ha	80	509	764	1317	2191	3487
> 15 ha	77	409	800	1504	2082	4450
Średnio	86,8	546,6	986,6	1656,2	2484,2	3859,6
Dynamika zmian kosztów bezpośrednich w % (rok poprzedni = 100)						
1–3 ha	100,00	681,75	184,63	161,48	152,28	114,85
3–7 ha	100,00	794,37	176,95	148,90	149,80	161,50
7–10 ha	100,00	490,00	200,26	180,00	143,10	162,56
10–15 ha	100,00	636,25	150,10	172,38	166,36	159,15
> 15 ha	100,00	531,17	195,60	188,00	138,43	213,74
Średnio	100,00	631,17	180,50	167,87	150,00	155,36

Dynamika kosztów bezpośrednich przedstawiała się następująco: w 1990 r. wskaźnik wzrostu wyniósł 631,17% w stosunku do roku poprzedniego, natomiast w 1991 r. wyniósł 180,50%. Następne lata przyniosły spadek tempa przyrostu, ale już w 1994 r. nastąpiło ponowne zwiększenie wskaźnika wzrostu kosztów do 155,36% w porównaniu do roku 1993, w którym odpowiedni wskaźnik wyniósł 150%. Spowodowane to było znacznym wzrostem cen zakupywanych środków produkcji i usług; jak podaje GUS, w 1990 r. w stosunku do poprzedniego wskaźnika wzrostu wyniósł 764,3%, natomiast w 1993 r. w porównaniu z 1992 – 135%² [5]. Występuje także znaczne zróżnicowanie tempa przyrostu kosztów w poszczególnych grupach obszarowych.

Z kosztami bezpośrednimi związana jest nadwyżka bezpośrednia. Dane liczbowe podane w tabeli 3 przedstawiają poziom i dynamikę nadwyżki bezpośredniej w badanych gospodarstwach. Nadwyżka bezpośrednia była najwyższa w gospodarstwach najmniejszych 1–3 ha i 3–7 ha. Natomiast najniższy poziom nadwyżki bezpośredniej miał miejsce w gospodarstwach największych. Z tabeli 3 wynika, że poziom nadwyżki wzrastał. Tendencja ta zachowana została przez wszystkie analizowane lata, jednak największy jej wzrost nastąpił w 1990 r. W następnych latach tendencja została zachowana, ale przy niższym tempie przyrostu. Tempo przyrostu nadwyżki bezpośredniej było niższe od tempa przyrostu produkcji końcowej (tab.

²Obliczeń dokonano na podstawie cen zakupywanych usług i środków do produkcji.

Tabela 3.

Poziom nadwyżki bezpośredniej w tys. zł na 1 ha UR i jej dynamika w badanych gospodarstwach (w cenach bieżących)

Powierzchnia gospodarstw	Nadwyżka bezpośrednia w tys. zł					
	1989	1990	1991	1992	1993	1994
1–3 ha	1241	4817	6512	8151	11445	12799
3–7 ha	1246	4717	5380	7533	10486	12788
7–10 ha	1230	4438	4630	6770	8753	10706
10–15 ha	1114	3753	4535	6369	9216	10957
> 15 ha	1067	3320	4031	5286	8241	8442
Średnio	1179,6	4209,0	5017,6	6827,2	9628,2	11138,4
Dynamika zmian nadwyżki bezpośredniej (rok poprzedni = 100)						
1–3 ha	100,00	388,15	135,19	125,17	140,41	111,83
3–7 ha	100,00	378,57	114,06	140,02	139,20	121,95
7–10 ha	100,00	360,81	104,33	146,22	129,29	122,31
10–15 ha	100,00	336,89	120,84	141,04	144,09	118,89
> 15 ha	100,00	311,15	121,42	131,13	155,90	102,44
Średnio	100,00	356,15	119,21	136,05	135,17	115,68
Udział nadwyżki bezpośredniej w produkcji końcowej rolniczej w %						
1–3 ha	90,85	84,87	80,41	75,46	74,58	73,31
3–7 ha	94,61	89,32	84,35	83,52	82,49	78,06
7–10 ha	93,89	91,88	85,50	82,73	81,23	76,51
10–15 ha	93,30	88,06	85,58	82,92	80,79	75,86
> 15 ha	93,27	89,03	83,44	72,11	79,83	65,48
Średnio	93,16	84,72	83,60	79,30	79,50	74,40

2). Odpowiednie wskaźniki wzrostu w 1990 r. wynosiły: 356,8% (nadwyżka bezpośrednia) i 375,17% (produkcja końcowa). Natomiast w 1994 r. odpowiednie wskaźniki wynosiły 115,68% i 124,12%. Różnice te były efektem silniejszego tempa wzrostu kosztów bezpośrednich. Wskaźnik wzrostu w 1990 r. wynosił 631,17%, a w 1994 – 155,36%.

W tabeli 3 podano także liczby charakteryzujące stopę nadwyżki bezpośredniej. Obserwuje się wyraźną tendencję spadkową. W latach 1989 i 1990 udział ten kształtował się na poziomie 93%. W kolejnych latach obniża się – do 74,10% w 1994. Jest to efektem wcześniej stwierdzonego wyższego tempa wzrostu kosztów bezpośrednich. Istotne różnice w tempie spadku udziału nadwyżki bezpośredniej w produkcji końcowej można zauważyć między skrajnymi grupami obszarowymi gospodarstw. Silniejsze tempo spadku występuje w gospodarstwach powyżej 15 ha. Jest to skutek większego korzystania przez te gospodarstwa ze środków z zakupu.

Zmiany w poziomie kosztów ogólnoprodukcyjnych i majątkowych

W opracowaniu zwrócono także uwagę na poziom i dynamikę zmian kosztów ogólnoprodukcyjnych i majątkowych. Liczby dotyczące tego zagadnienia znajdują się w tabeli 4. Elementami kosztów ogólnoprodukcyjnych są m.in. amortyzacja, opłaty za energię, gaz. Do drugiej grupy zostały zaliczone m.in. czynsze, podatki, ubezpieczenia, odsetki od kredytów.

Tabela 4.

Poziom kosztów ogólnoprodukcyjnych i majątkowych w tys. zł na 1 ha UR i ich dynamika w badanych gospodarstwach (ceny bieżące)

Powierzchnia gospodarstw	Poziom kosztów ogólnoprodukcyjnych					
	1989	1990	1991	1992	1993	1994
1–3 ha	173	1276	2277	4070	4942	6091
3–7 ha	162	1083	2260	3512	3859	5861
7–10 ha	148	922	1935	3085	3676	5022
10–15 ha	118	833	1690	2676	3380	4576
> 15 ha	119	779	1669	2557	2890	3926
Średnio	144,0	978,6	1966,2	3180,0	3749,4	5095,4
Dynamika zmian kosztów ogólnoprodukcyjnych w % (rok poprzedni = 100)						
1–3 ha	100,00	737,57	178,45	178,74	121,43	123,25
3–7 ha	100,00	688,52	208,68	155,40	109,88	151,88
7–10 ha	100,00	622,97	209,87	159,43	119,16	138,62
10–15 ha	100,00	705,93	202,88	158,34	126,31	135,38
> 15 ha	100,00	654,62	241,25	153,21	113,02	135,85
Średnio	100,00	679,58	200,92	161,73	117,91	135,80
Poziom kosztów majątkowych						
1–3 ha	36	391	736	863	1251	1339
3–7 ha	43	434	622	775	1208	1282
7–10 ha	41	373	506	633	1047	1119
10–15 ha	37	370	501	567	854	1021
> 15 ha	37	313	454	544	835	903
Średnio	38,8	376,2	563,8	676,4	1039	1132,8
Dynamika zmian kosztów majątkowych w % (rok poprzedni = 100)						
1–3 ha	100,00	1086,11	188,24	117,26	144,96	107,03
3–7 ha	100,00	1009,30	143,32	124,60	155,87	106,13
7–10 ha	100,00	909,76	135,66	125,10	165,40	106,88
10–15 ha	100,00	1000,00	135,41	113,17	150,62	119,56
> 15 ha	100,00	845,95	145,05	119,82	153,49	108,14
Średnio	100,00	969,58	149,87	119,97	156,61	109,02

Poziom kosztów ogólnoprodukcyjnych i majątkowych wyrażony w cenach bieżących zwiększał się w kolejnych latach (tab. 4). Analogicznie jak w przypadku kosztów bezpośrednich, największy przyrost nastąpił w roku 1990. W gospodarstwach najmniejszych poziom wyżej wspomnianych kosztów był najwyższy i malał ze zwiększaniem powierzchni gospodarstwa. Tendencja taka zachowana była we wszystkich latach i grupach obszarowych.

Analizując dynamikę zamian kosztów ogólnoprodukcyjnych, możemy stwierdzić, że występuje spadek tempa ich przyrostu. Tendencja spadkowa została zachwiana w 1993 r., kiedy to przyrost tej grupy kosztów był niższy niż w latach poprzednich i w 1994 r. Analizując poziom kosztów majątkowych (tab. 4), można zauważyć nieco inne zależności aniżeli w poziomie kosztów ogólnoprodukcyjnych, zwłaszcza w 1989 r. Poziom tych kosztów w przeliczeniu na jeden hektar był podobny we wszystkich grupach obszarowych. W kolejnych latach występuje różnicowanie kosztów w zależności od powierzchni gospodarstwa. W przeliczeniu na jeden hektar maleją one w miarę wzrostu powierzchni gospodarstwa. Stopień zróżnicowania zwiększa się między skrajnymi grupami obszarowymi. W 1990 r. różnica między nimi wynosiła 20%, natomiast w 1994 – 33%. Obserwuje się także zmiany w dynamice tych kosztów. W 1990 wskaźnik wzrostu wynosił średnio 969,58% przy niewielkim zróżnicowaniu w grupach obszarowych. W kolejnych latach wartość wskaźnika mieściła się w przedziale od 149,87% w 1991 r. do 109,02% w 1994. W 1993 r. wystąpiło zachwianie tendencji spadkowej. Wskaźnik wzrostu w tym roku wyniósł 156,61%.

W tabeli 5 przedstawiono udział kosztów ogólnoprodukcyjnych i majątkowych w produkcji końcowej.

Tabela 5.

Udział kosztów ogólnoprodukcyjnych i majątkowych w produkcji końcowej w %

Udział kosztów ogólnoprodukcyjnych i majątkowych w produkcji końcowej w %						
	1989	1990	1991	1992	1993	1994
1–3 ha	12,66	22,48	28,12	37,68	32,21	34,89
3–7 ha	12,30	20,51	35,43	38,94	30,36	35,77
7–10 ha	11,30	19,09	35,73	37,70	34,12	35,89
10–15 ha	9,88	19,54	31,89	34,69	29,63	31,68
> 15 ha	10,40	20,89	34,55	34,88	28,00	30,45
Średnio	11,37	20,58	32,75	36,94	30,96	33,89
Udział kosztów majątkowych w produkcji końcowej w %						
1–3 ha	2,64	6,89	9,09	7,99	8,15	7,67
3–7 ha	3,26	8,22	9,75	8,59	9,50	7,83
7–10 ha	3,13	7,72	9,34	7,74	9,72	8,00
10–15 ha	3,10	8,68	9,45	7,35	7,49	7,07
> 15 ha	3,23	8,39	9,40	7,42	8,09	7,00
Średnio	3,06	7,91	9,39	7,86	8,58	7,53

Źródło: Jak wyżej.

Udział kosztów ogólnoprodukcyjnych w produkcji wzrastał do roku 1992 z poziomu 11,37% do 36,94%. W 1993 r. nastąpił spadek do 30,96%, a w 1994 r. wzrost do 33,89% (tab. 5). Występuje nieznaczne zróżnicowanie między grupami obszarowymi.

Udział kosztów majątkowych w produkcji końcowej jest około trzykrotnie niższy niż kosztów ogólnoprodukcyjnych. Tendencje zmian są podobne do poprzednio omawianych. Wzrost obciążenia produkcji kosztami pośrednimi można tłumaczyć większym tempem wzrostu tego rodzaju kosztów niż tempem wzrostu produkcji końcowej.

Zmiany w poziomie dochodu rolniczego

Dochód rolniczy to kategoria, którą ustalamy odejmując od produkcji końcowej rolniczej koszty całkowite poniesione na jej wytworzenie (bezpośrednie, ogólnoprodukcyjne i majątkowe).

Poziom dochodu rolniczego w przeliczeniu na 1 ha wykazywał tendencję malejącą w miarę wzrostu powierzchni gospodarstw. Odwrotnie przedstawiała się sytuacja w zakresie poziomu dochodu liczonego w cenach bieżących w kolejnych latach. W 1990 r. nastąpił wzrost poziomu dochodu rolniczego we wszystkich grupach obszarowych. W następnym roku poziom dochodu obniżył się prawie we wszystkich gospodarstwach z wyjątkiem najmniejszych. W 1992 r. obserwuje się przyrost dochodu w stosunku do poprzedniego, który wynosił średnio około 27%. Natomiast przyrost w 1992 r. w stosunku do 1990 r. wynosił około 8%. Drastyczne zmniejszenie dochodu rolniczego w 1991 było skutkiem wolniejszego tempa przyrostu produkcji (26,2%, tab. 1), a szybszego przyrostu kosztów bezpośrednich (80,5%, tab. 2) oraz kosztów ogólnoprodukcyjnych, gdzie przyrost w 1991 r. w stosunku do 1990 wynosił 100,9% (tab. 4). Od 1993 r. występuje we wszystkich grupach gospodarstw przyrost dochodu. W 1994 r. tempo przyrostu dochodu spadło i wynosiło średnio 2,1%, a w gospodarstwach powyżej 15 ha wystąpił nawet spadek dochodu o 20%.

Analizując udział dochodu rolniczego w produkcji końcowej, można zauważyć, że występowała tendencja spadkowa w kolejnych latach. Największy spadek udziału nastąpił w gospodarstwach największych (z 79,63% w 1989 r. do 28,03% w 1994). Sytuacja taka spowodowana była niższym tempem wzrostu produkcji niż kosztów całkowitych. W gospodarstwach średnich (7–10 ha) obserwujemy również spadek udziału dochodu rolniczego w produkcji, ale jest on wolniejszy.

Przestawione wyżej informacje mogą posłużyć nam do określenia efektywności gospodarowania w rolnictwie. Określono ją jako stosunek uzyskanej wartości produkcji do poniesionych na jej wytworzenie kosztów całkowitych. Dane dotyczące tego zagadnienia są zawarte w tabeli 7.

Tabela 6.

Poziom dochodu rolniczego w tys. zł na 1 ha UR, jego dynamika i udział w produkcji końcowej w badanych gospodarstwach (w cenach bieżących)

Powierzchnia gospodarstw	Poziom dochodu rolniczego					
	1989	1990	1991	1992	1993	1994
1–3 ha	1032	3150	3499	3218	5252	5549
3–7 ha	1041	3200	2552	3246	5419	5645
7–10 ha	1041	3143	2189	3052	4030	4565
10–15 ha	959	2550	2344	3153	4982	5360
> 15 ha	911	2228	1908	2725	4516	3613
Średnio	996,8	2854,2	2498,4	3078,8	4839,8	4946,4
Dynamika dochodu rolniczego w % (rok poprzedni = 100)						
1–3 ha	100,00	305,23	111,08	91,97	163,21	105,65
3–7 ha	100,00	307,40	79,75	127,19	166,94	104,17
7–10 ha	100,00	301,92	69,65	139,42	132,04	113,28
10–15 ha	100,00	265,90	91,92	134,51	158,01	107,59
> 15 ha	100,00	244,57	85,64	142,82	165,72	80,00
Średnio	100,00	286,34	87,61	127,18	157,19	102,14
Udział dochodu rolniczego w produkcji końcowej rolniczej w %						
1–3 ha	75,55	55,50	43,21	29,79	34,23	31,78
3–7 ha	79,04	60,59	40,01	35,99	42,63	34,46
7–10 ha	79,47	65,07	40,42	37,30	37,40	32,62
10–15 ha	80,32	59,83	44,23	40,88	43,67	37,11
> 15 ha	79,63	59,75	39,51	37,18	43,75	28,03
Średnio	78,72	60,02	41,61	35,76	39,96	32,90

Źródło: Jak wyżej.

Tabela 7.

Efektywność gospodarowania w badanych gospodarstwach w latach 1989–1994

Powierzchnia gospodarstw	Efektywność gospodarowania					
	1989	1990	1991	1992	1993	1994
1–3 ha	4,08	2,25	1,76	1,44	1,52	1,47
3–7 ha	4,77	2,54	1,64	1,56	1,74	1,53
7–10 ha	4,87	2,86	1,68	1,59	1,60	1,48
10–15 ha	5,08	2,49	1,79	1,69	1,78	1,59
> 15 ha	4,91	2,48	1,65	1,59	1,78	1,39
Średnio	4,74	2,52	1,70	1,57	1,68	1,49

Źródło: Jak wyżej.

Efektywność gospodarowania w rolnictwie malała w kolejnych latach (tab. 7)³. W 1989 r. z jednostki kosztów całkowitych uzyskiwano średnio 4,74 jednostek produktu. Kolejny rok (1990) przyniósł spadek efektywności do około 2,5. Od 1991 r. do 1993 następuje dalsze pogorszenie wyników (odpowiednio 1,7 i 1,57). W 1993 r. poprawiła się nieznacznie ilość uzyskiwanych efektów do poniesionych nakładów i osiągnęła wartość 1,68. Niestety, już w następnym roku nastąpił ponowny spadek (1,48).

Przedstawiając skalę tego zjawiska w grupach obszarowych, można zauważyć, że w pierwszym analizowanym roku sytuacja przedstawiała się najkorzystniej w gospodarstwach o większym areale (tzn. powyżej 10 ha). Różnice jednak nie były zbyt wyraźne w porównaniu do gospodarstw średnich. Największe zróżnicowanie efektywności miało miejsce przy porównaniu gospodarstw 10–15 ha i 1–3 ha (różnica wynosiła 1). W następnych latach następował spadek efektywności, ale korzystniej wyglądała ta sytuacja w gospodarstwach średnich i najmniejszych, chociaż nie było znacznych różnic między wszystkimi grupami obszarowymi. W tym miejscu należałoby może postawić sobie pytanie: dlaczego tak się dzieje? Trudno znaleźć na nie odpowiedź. Ten fakt wiązać należy z większym tempem przyrostu kosztów produkcji spowodowanych wzrostem cen środków produkcji niż wartości produkcji końcowej.

Zmiany w płynności

W gospodarce rynkowej znacznie większa uwaga skierowana jest na zagadnienie związane z pojęciem płynności w gospodarstwach i przedsiębiorstwach (wcześniej, tzn. do 1989 r., uwaga skoncentrowana była na osiągnięciu jak najwyższego dochodu w gospodarstwie; natomiast w niewielkim stopniu wykorzystywano informacje dotyczące bilansowania środków pieniężnych, czyli źródeł pochodzenia pieniądza i dróg jego rozdysponowania)[4]. Znajomość tego zagadnienia jest o tyle ważna, że możemy dokonać analizy wydatków na produkcję i na całe gospodarstwo. Informacje dotyczące źródeł pochodzenia i kierunków rozdysponowania środków pieniężnych przedstawiono w tabeli 8. Przedstawiono tu informacje dotyczące przepływów pieniężnych w skali roku, ale ważniejsze są informacje dotyczące zachowania płynności w krótszych okresach. Na przykład wydatki w 2 kwartale mogą być wysokie, a wpływy są w tym czasie nieznaczne.

Analizując wpływy pieniężne średnio we wszystkich latach, można wysnuć wniosek, że głównym źródłem środków pieniężnych jest podstawowa działalność gospodarstwa. Jednak jej udział we wpływach ogółem zmniejszał się do 1991 r. i osiągnął poziom 66% (76% w 1989 i 69% w 1990).

Od 1992 r. następował niewielki wzrost udziału wpływów produkcyjnych we wpływach ogółem, ale nie osiągnął on poziomu z roku 1989. Wynosił bowiem 70% w 1992 i 72% w 1993 r. W 1994 r. nastąpił ponowny spadek udziału wpływów z

³Jest to stosunek produkcji końcowej do nakładów, które były analizowane w opracowaniu.

Tabela 8.

Źródła pochodzenia i rozdysonowania pieniędzy w gospodarstwach prowadzących rachunkowość w latach 1989–1994 (w cenach bieżących w tys. zł. na gospodarstwo)

Przepływy pieniędzy w badanych gospodarstwach w kolejnych latach (średnio)						
	1989	1990	1991	1992	1993	1994
Wpływy						
1. Produkcyjne	8365	33395	41976	72930	95955	140389
2. Praca zarobkowa	569	4953	6083	8910	11417	71246
3. Renty i emerytury	306	2160	5318	7478	11191	
4. Kredyty	578	3538	4003	6025	11653	15942
5. Zwrot wierzytel.	1050	3221	3760	5841	9815	3997
6. Sprzedaż śr. trw.	158	1275	1577	1933	2580	15810
Razem wpływy	11025	48542	62716	103118	142610	247384
Wydatki						
1. Produkcyjne	3203	19635	31685	39539	53686	86990
2. Zakup śr. trw.	2013	9813	8500	14885	19286	35188
3. Wniesione wierzyt. [^]	2153	4823	4833	10588	13147	14467
4. Spłata kredytów	651	2616	4656	4818	8794	12419
5. Składki*	219	2625	3415	4522	7428	10658
6. Wydatki na spoż.	998	5195	8509	32419	41753	76542
7. Wniesione udziały	2	121	261	286	258	
8. Cele pozagosp.	6	205	606	82	656	639
9. Zwiększ. oszczęd.	1782	3510	252	-4020	-2397	10482
Razem wydatki	11025	48542	62716	103118	142610	247384

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych IERiGŻ [1, 2, 7]

*składki na ZUS, podatki, ubezpieczenia, inne przekazane państwu.

[^]łącznie przychody spoza gospodarstwa

podstawowej działalności w ogólnych wpływach. Jeżeli jednak chodzi o wskaźnik przyrostu, to był on największy w 1990 r. w stosunku do 1989 i wynosił 375%. W następnych latach przyrost wynosił odpowiednio: 25%; 58%; 25% i w ostatnim analizowanym roku wzrósł do 42%.

Od 1992 r. wpływy z pracy zarobkowej oraz emerytury i renty stanowiły drugie (po wpływach produkcyjnych) źródło środków pieniężnych. Stanowiły one począwszy od roku 1990 około 15% wszystkich wpływów (7% w 1989).

Ważny element w strukturze wpływów stanowiły środki obce. Zainteresowanie korzystaniem z kredytów zwiększyło się w 1993 r. i stanowiły one 9% w strukturze wpływów. W czterech pierwszych analizowanych latach udział kredytów we wpływach wynosił 5%. Jeżeli chodzi natomiast o wskaźnik przyrostu, to był on najwyższy w 1990 r. w stosunku do 1989 i wynosił 675%, w kolejnych latach obniżył się do poziomu 112% (1991/1990), 137% (1992/1991), 184% (1993/1992) w ostatnim analizowanym roku zmniejszył się do 133%.

W strukturze wydatków wiodącą rolę odgrywały wydatki na działalność produkcyjną. Stanowiły one w kolejnych latach 29%; 40%; 50%; 31% i 41%. Następnym ważnym źródłem wydatków były do 1990 r. zakupy środków trwałych, ale od 1991 r. drugie miejsce w strukturze wydatków zajmowały wydatki na spożycie. Te ostatnie stanowiły prawie tyle co wydatki na podstawową działalność gospodarstwa i kształtowały się na poziomie 31%.

Ciekawszym wydaje się być porównanie skrajnych grup obszarowych w kolejnych latach. Liczby dotyczące tego zagadnienia przedstawione są w tabeli 9.

Analizując poziom wpływów i wydatków ogółem w gospodarstwach najmniejszych i największych we wszystkich latach, można stwierdzić, że znaczącym źródłem pieniędzy w gospodarstwie była podstawowa jego działalność. Jednak jej udział w strukturze wpływów w gospodarstwach do 3 ha był na poziomie 30%, a w większych gospodarstwach udział produkcji rolniczej stanowił około 70% wpływów ogółem.

Głównym źródłem pieniędzy w najmniejszej grupie były przychody spoza gospodarstwa (praca zarobkowa, renty i emerytury). Stanowiły one począwszy od roku 1990 ponad 50% w ogólnych wpływach. W gospodarstwach większych natomiast tego typu źródło środków pieniężnych nie odgrywało znacznej roli we wpływach ogółem (około 5%). Większą rolę w tej grupie odegrały pozostałe przychody (zwrot wierzycelności, subwencje, odszkodowania). Udział tych środków oscylował między 16% w 1989 a 9% w ostatnim analizowanym roku. Dość ważnym źródłem pieniędzy (szczególnie w gospodarstwach większych) były środki obce. Ich udział wzrósł z 10% w 1993 r. do 12% w 1994 r. Wcześniej brak zainteresowania wynikał z obawy „pułapki kredytowej”.

W gospodarstwach największych wydatki produkcyjne stanowiły główne źródło rozchodów pieniężnych od 1990 r. Ich udział kształtował się na poziomie 30–40% do 1993 r. W 1994 udział wydatków produkcyjnych wynosił ponad 50%. Drugim źródłem rozchodów pieniężnych było spożycie. Jego udział był zmienny do roku 1991 i wahał się w granicach 21,8–27%. Od 1992 do 1994 r. wykazywał tendencję malejącą z 20% – w 1993 do 19,5% w ostatnim roku objętym analizą. Ponadto ważnym elementem wydatków były zakupy środków trwałych. Wykazywały one tendencję rosnącą i stanowiły w ostatnim analizowanym roku 17% (16% w 1993, 14% w 1992).

W gospodarstwach do 3 ha sytuacja była odwrotna. Mianowicie podstawowym źródłem wydatków było spożycie i stanowiło ono 46% do 1990 i 44% do 1994. Drugim źródłem rozdysponowania pieniędzy w gospodarstwach mniejszych była działalność produkcyjna (udział w strukturze wydatków około 30%) i zakup środków trwałych (około 10%). Ważnym elementem jest również informacja dotycząca poziomu oszczędności. Jeżeli chodzi o gospodarstwa większe, to ten poziom był niewiele niższy niż w grupie o mniejszym obszarze. W najmniejszych gospodarstwach udział małał do 1992 r. i osiągnął poziom 1% (około 10% w latach 1989—

Tabela 9.

Przepływy pieniężne w grupach gospodarstw do 3 ha i powyżej 15 ha na gospodarstwo w tys. zł

Przepływy pieniężne w gospodarstwach do 3 ha						
	1989	1990	1991	1992	1993	1994
Wpływy						
1. Produkcyjne	1792	8606	11227	16866	23485	31851
2. Praca zarobkowa	632	5575	9260	15911	20163	61081 ^{^*}
3. Renty i emerytury	728	4103	11556	13630	20606	0
4. Kredyty	54	694	1532	1392	2081	2636
5. Sprzedaż śr. trw.	2	74	725	697	800	452
6. Pozostałe**	290	1218	3297	6268	6552	2712
Razem wpływy	3498	20268	37597	54763	73688	98732
Wydatki						
1. Produkcyjne	762	5606	10484	17659	25035	31216
2. Zakup śr. trw.	244	2672	3556	5796	4691	8264
3. Wniesione wierzyt. i wniesione udziały	326	642	1560	3061	3211	3302
4. Spłata kredytów	98	562	1087	1996	2308	2526
5. Składki*	56	765	1087	1550	2174	3602
6. Wydatki na spoż.	1622	9346	17220	24106	32673	43982
7. Zwiększ. oszczęd.	390	676	2601	593	3596	5839
Razem wydatki	3498	20268	37597	54763	73688	98732
Przepływy pieniężne w gospodarstwach powyżej 15 ha						
Wpływy						
1. Produkcyjne	16532	60287	72796	148881	196944	314479
2. Praca zarobkowa	126	766	2073	3814	4753	24707
3. Renty i emerytury	72	638	1737	3855	6215	0
4. Kredyty	933	6526	6669	12379	27466	51483
5. Sprzedaż śr. trw.	269	2826	2092	2959	6946	10480
6. Pozostałe**	3446	10902	11768	22278	40102	41972
Razem wpływy	21378	81944	97136	194166	282426	443121
Wydatki						
1. Produkcyjne	4344	23225	33605	75983	101088	176090
2. Zakup śr. trw.	4111	18175	10087	27592	47231	75299
3. Wniesione wierzyt. i wniesione udziały	5134	10829	8257	26467	28014	34584
4. Spłata kredytów	1328	4849	7864	7148	23901	37571
5. Składki*	359	3974	5212	6273	10854	17213
6. Wydatki na spoż.	4882	17920	26357	47640	55640	86670
7. Zwiększ. oszczęd.	1221	2971	5753	3063	15698	15694
Razem wydatki	21378	81944	97136	194166	282426	443121

Źródło i oznaczenia – jak wyżej.

1991). Od 1993 następował powolny wzrost udziału, ale nie osiągnął on nawet 7% (5% w 1993 i 6% w 1994). W gospodarstwach większych zauważa się zmiany w udziale oszczędności w kolejnych latach. W latach 1990, 1992 i 1994 następowało zmniejszenie oszczędności w wydatkach ogółem. Lata pozostałe wykazywały zwiększenie ich udziału w wydatkach, ale nie przekroczył on poziomu 6%.

Z porównania gospodarstw o skrajnej powierzchni można wysnuć następujące wnioski:

1) w grupie gospodarstw najmniejszych (do 3 ha) uzyskano mniej pieniędzy z podstawowej działalności niż do niej skierowano; wynika to z faktu, że znaczna większość produktów wytworzonych zostaje przeznaczona na samozaopatrzenie rodziny rolniczej, a przecież związane są z tym również wydatki,

2) wraz ze wzrostem powierzchni gospodarstwa zwiększa się udział działalności operacyjnej w przychodach pieniężnych, a maleje udział działalności pozarolniczej.

Zmiany w poziomie dochodu osobistego

Poziom dochodu osobistego został ustalony na podstawie znajomości wielkości dochodu rolniczego i dochodów spoza gospodarstwa. W tabeli 10 przedstawiono poziom dochodów oraz poziom spożycia i akumulacji średnio w badanych gospodarstwach i w skrajnych grupach obszarowych.

Tabela 10.

Poziom dochodu osobistego oraz jego podział w tys. zł na gospodarstwo (ceny bieżące)

Poziom dochodu osobistego (średnio)						
	1989	1990	1991	1992	1993	1994
DR netto	8715	26571	23306	31488	52019	54455
Inne dochody	1444	7280	15824	22813	32358	267466
Dochód osobisty	10159	33851	39130	54301	84377	321921
Spożycie	5189	22567	36928	57073	72100	133342
Akumulacja	4970	11284	2202	-2772	12277	188579
Dochód osobisty w gospodarstwach do 3 ha						
DR netto	2064	7025	7733	7401	12185	15593
Inne dochody	1384	10940	23422	33651	45725	137603
Dochód osobisty	3448	17965	31154	41053	57910	153196
Spożycie	2826	3778	5359	42704	56153	76727
Akumulacja	622	14187	25795	-1651	1756	76469
Dochód osobisty w gospodarstwach powyżej 15 ha						
DR netto	16352	40616	35641	56789	103191	94661
Inne dochody	880	4922	9975	16047	24838	333500
Dochód osobisty	17232	45539	45617	72836	128029	428160
Spożycie	7593	30882	45299	79171	93502	143366
Akumulacja	9639	14657	318	-6335	34526	284794

Źródło: Jak wyżej.

Na poziom dochodu osobistego duży wpływ miały dochody spoza gospodarstwa (tab. 10). Średnio ich udział w dochodzie osobistym zwiększał się do 1991 r. i stanowił od 14% do 44%. Od 1992 r. udział dochodów spoza gospodarstwa stanowił 42%, ale w 1994 już 83%.

Znaczna część została „przejadana”. Spożycie stanowiło 51% w 1989 r. i wykazywało tendencję rosnącą. W 1992 r. wielkość spożycia wynosiła więcej niż dochód osobisty o 5%. W następnym roku na spożycie zostało przeznaczone 85% dochodu osobistego, a w ostatnim analizowanym roku tylko 41,4%.

W gospodarstwach ze skrajnych grup obszarowych występowała tendencja spadkowa udziału dochodu rolniczego netto w dochodzie osobistym. Jednak w gospodarstwach mniejszych spadek ten był większy. Udział dochodu rolniczego w dochodzie osobistym stanowił 60% w 1989 r. W 1990 r. nie osiągnął nawet 40%, w następnych latach udział dochodu rolniczego wykazywał tendencję malejącą. W 1994 r. osiągnął poziom 10%. Wynika z tego, że głównym źródłem dochodu osobistego były dochody spoza gospodarstwa (praca zarobkowa, emerytury i renty).

Podział dochodu osobistego na spożycie i akumulację w grupie gospodarstw najmniejszych wyglądał następująco: do 1991 r. następował spadek udziału spożycia w dochodzie osobistym (z 82% w 1989 do 17,5% w 1991). W 1992 r. spożycie przekroczyło poziom dochodu osobistego o 4%. W 1993 r. nastąpiło niewielkie zmniejszenie udziału spożycia (97% dochodu osobistego), natomiast w 1994 r. wystąpiło istotniejsze zmniejszenie tego udziału do 50%. Odwrotna tendencja występowała w zakresie akumulacji w dochodzie osobistym.

W gospodarstwach największych również mamy do czynienia ze spadkiem udziału dochodu rolniczego w dochodzie osobistym, ale jest to spadek mniej drastyczny (z 95% w 1989 r. do 78% w latach 1991–92 i 80,5% w 1993 r.). Natomiast w 1994 r. dochód rolniczy stanowił zaledwie 22% dochodu osobistego.

Zwracając uwagę na podział dochodu osobistego w gospodarstwach największych, można zauważyć, że spożycie wykazywało tendencję rosnącą, a akumulacja malejącą. W 1989 r. 56% dochodu osobistego zostało przeznaczone na akumulację, w następnym 32%, ale już w 1991 r. – tylko 1%. Rok 1993 przyniósł dalszy spadek udziału akumulacji (–9%). W dwóch ostatnich objętych analizą latach nastąpił wzrost udziału akumulacji w dochodzie osobistym. Stanowiła ona w 1993 r. 27%, a w następnym 67%.

Podsumowanie

Przeprowadzone badania oparte są na liczbach pochodzących z 350 gospodarstw. Jest to liczba wynikająca z prowadzenia zapisów przez rolników w ramach badań IERiGŻ nieprzerwanie od 1989 do 1994 r. Ta grupa gospodarstw nie jest reprezentatywna dla całej populacji gospodarstw indywidualnych. Stanowiąc jednak

może podstawę do wyciągnięcia wniosków dotyczących tendencji kierunków zmian zachodzących w gospodarstwach indywidualnych w Polsce. Przeprowadzone badania upoważniają do sformułowania następujących wniosków:

1. Produkcyjność ziemi mierzona poziomem produkcji końcowej rolniczej wyrażonej w cenach bieżących na 1 ha UR rośnie w kolejnych latach. Tendencja taka jest zachowana również w przypadku mierzenia produktywności ziemi nadwyżką bezpośrednią i dochodem rolniczym. Jednak tempo przyrostu w odniesieniu do tych kategorii jest niższe niż produkcji końcowej. Jest to skutkiem szybszego tempa wzrostu kosztów bezpośrednich, ogólnoprodukcyjnych i majątkowych niż tempa przyrostu produkcji. Różnice między tempem przyrostu produkcji a nadwyżką bezpośrednią i dochodem rolniczym są spowodowane niekorzystnymi relacjami cen środków produkcji i produktów.

2. Efektywność kosztów całkowitych poniesionych na produkcję wykazywała tendencję malejącą w kolejnych latach i w miarę wzrostu powierzchni gospodarstw. W ostatnim analizowanym roku z jednej jednostki kosztu uzyskiwano niewiele ponad jedną jednostkę produktu. Jest to również efekt wyższego tempa przyrostu kosztów niż przyrostu produkcji.

3. Płynność zachowują wszystkie gospodarstwa (roczne zestawienie wpływów i wydatków). Jednak w grupie najmniejszej jest ona zachowana dzięki pracy zarobkowej oraz rentom i emeryturom starszych członków rodzin rolników. Te źródła wpływów stanowiły ponad połowę wszystkich wpływów, a w ostatnim analizowanym roku ponad 62%. Gros wydatków w tej grupie obszarowej stanowiło spożycie (ponad 40%). Natomiast w gospodarstwach o większej powierzchni (powyżej 15 ha) głównym źródłem wpływów była działalność podstawowa gospodarstwa (ponad 70%), natomiast wydatki związane z produkcją stanowiły główny element rozchodów (40%), a spożycie 19,5%.

4. Gospodarstwa o mniejszej powierzchni (do 3 ha) nie generują dochodów z działalności rolniczej, bowiem znaczna część dochodu osobistego pochodzi spoza gospodarstwa (50–60%) i jest przejadana (ponad 50%). Natomiast w gospodarstwach o większej powierzchni (powyżej 15 ha) dochód rolniczy stanowi główne źródło dochodu osobistego (około 80%). Te gospodarstwa mają szansę rozwoju, ponieważ poziom akumulacji w nich zwiększa się (73% w 1994). W 1992 roku akumulacja we wszystkich gospodarstwach była ujemna. Oznacza to, że amortyzacja nie była przeznaczana na odnowienie środków trwałych; była przejadana. W gospodarstwach największych akumulacja wynosiła –9%, a w najmniejszych –4%.

Literatura

- BRZEZIK R., GORAJ L., POKRZYWA T., REINSTEIN J., 1995: Sytuacja produkcyjno-ekonomiczna gospodarstw prowadzących rachunkowość rolną w latach 1991–1993, IERiGŻ, Warszawa.

- BRZEZIK R, GORAJ L., POKRZYWA T., REINSTEIN J., 1992: Sytuacja produkcyjno-ekonomiczna gospodarstw prowadzących rachunkowość rolną w latach 1989–1991, IERiGŻ, Warszawa.
- OPAŁKA J., KONDRASZUK T., 1995: Bilansowanie środków pieniężnych jako podstawa gospodarowania w rolnictwie w warunkach gospodarki rynkowej. Materiały konferencyjne, Warszawa.
- Rocznik Statystyczny 1993.
- Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych 1994. Praca zbiorowa, 1995, IERiGŻ, Warszawa.

Changes in farming effectiveness on individual farms keeping books

Abstract

This is an analysis of farming effectiveness on farms carrying agricultural bookkeeping in the years 1989–1995. As farm effectiveness measures used were gross final production, direct surplus and agricultural income from farms varying in size. It shows that smaller farms had better production per 1 ha of arable land than bigger farms. This was due to bad proportion of prices of products to agricultural production outlays. Prices of products went up slower than those of production outlays. Bigger farms used considerably the purchase measures.

The liquidity was also analysed for farms examined. On bigger farms the main farm activity was one the main sources of money. Whereas on smaller farms, money was earned outside the farm and provided by pensions of older family members. In these farms main expenses are for consumption whereas very little for accumulation.